

Bu alışma, 5–9 Eylöl 2012 tarihleri arasında İzmır Karaburun’da dzenlenen

“**kapitalizmin kısılcında doğa – toplum – teknoloji**” temalı

7. Karaburun Bilim Kongresi’nde sunulmak üzere hazırlanmıştır.

Kongre sırasında bildiriyi dinleyenlerin önceden okumuş olarak tartışmalara katılabilmesi için bu formatta web sitemizde yayımlanmıştır.

Atıfta bulunabilmek için yazar(lar)ın iznine başvurmanızı rica ederiz.

Karaburun Bilim Kongresi Dzenleme Kurulu

26.08.2012

TOPLUMUN DOĞASI, DOĞANIN TEKNOLOJİSİ: KÜRT KÂĞIT TOPLAYICILARI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

Serap SARITAŞ

Serter ORAN

Kapitalizmi tarihin çöplüğüne göndermeyin, beş para etmiyor!

GİRİŞ

Toplumun doğası, doğanın teknolojisi üst başlıklı bu çalışmada, Ankara-Türközü'nde yaşayan Kürt kâğıt toplayıcıları örneği üzerinden, sayıları son yıllarda büyük artış gösteren katı atık işçilerinin ekonomik, politik ve sosyolojik koşulları açıklanmaya çalışılacak; toplumda kendilerine yöneltilen ön yargılar ve bunların nedenleri ve sonuçları ifade edilecektir.

Konunun ekonomik yönü, her geçen gün kapitalizmin bir bilgi toplumuna evrildiği, temel üretim faktörünün bilgi olduğu ve insanların gittikçe daha az kol gücü harcayarak üretime katıldıkları iddialarının, popüler argümanlar olduğu günümüzde, çöpten ekmek çıkarıcıların sayısının çelişkili bir biçimde arttığı gerçeğini tartışmaya sunacaktır. Katı atık işçilerinin çalışma koşullarının gösterdiği ise, asgari ücretin dört kişilik bir ailenin dahi geçinmesine yetmediği ülkemiz koşullarında, ortalama 7-8 kişiden oluşan ailelerin bakımının ancak ki, günde 15 saat ve hiç istemedikleri bir işte çalışmayı göze alarak gerçekleştirilebildiğidir.

Konunun politik yönü, Kürt meselesinin çözümsüzlüğünün acı sonuçlarının yalnızca dağda ölen asker ve gerilla sayılarından ibaret olmadığını, özellikle zorla yerinden edilme ve göç olgularıyla birlikte, sisteme ve devlete tepkili, en ağır koşullarda çalışmaya, en olumsuz yaşam koşullarında yaşamaya mecbur bırakılmış bir insan topluluğu yarattığının göstergesidir. Çalışmada konu edilen, Kürt kâğıt işçilerinin, Hakkâri'de köyleri zorla boşaltılmadan önce bir korucu köyü olmaları, buna rağmen sadece 1 hafta süre verilerek geldikleri büyük şehirde de devlet tarafından gördükleri muamelenin kötülüğü, tepkilerinin dayanaklarını gayet anlaşılabilir kılmaktadır.

Konunun sosyolojik yönü ise sosyal dışlanılmışlığın, ayrımcılığın ve ötekileştirmenin, yalnızca Avrupa Birliği sözleşmelerinde halledilmesi gereken başlıklardan ibaret olmadığına, tersine Ankara-Türközü’nde yaşayan kâğıt toplayıcıları öznelinde olduğu gibi, toplumun büyük bir kısmı için, sınıfsal (çöp toplayarak hayatını idame ettirmek), etnik (Kürt olmak) ve sosyolojik (“terörist” damgası yemek) sebeplerle, gündelik hayatın bir parçası haline geldiğine işaret etmektedir. Bu yaklaşımlar, ifadesini, çöp kutusundan geri dönüştürülebilir atıkları toplayan bir katı atık işçisini, hırsız, uğursuz, madde bağımlısı olarak görmek ve/veya görmezlikten gelmek şeklinde ortaya çıkan ön yargılı davranış biçimlerinde bulmaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma, teorik bilgileri, örneklem incelemesinde elde edilen bulgular ışığında sınıma gayret etmiştir. Toplumun doğası adlı ilk bölümde, konunun sosyolojik ve politik yönleri ortaya konulacak, ardından doğanın teknolojisi başlıklı ikinci bölümde, geri dönüşüm meselesi nicel veriler ışığında ekonomik açıdan incelenecektir. Son bölümde ise, çalışmaya ilham veren Ateş ve Dügün belgeselinden görüntüler eşliğinde alan araştırmasından elde edilen veriler yorumlanacaktır.

BÖLÜM I

TOPLUMUN DOĞASI

Baudelaire (1994:15), katı atık işçisini şu şekilde tasvir eder: O “başkentte günün çöpünü toplaması gereken adam”. Ama yaptığı basitçe çöpleri toplamaktan ibaret değil: Büyük kentin savurup attığı, kaybettiği, ayaklar altına aldığı, kırıp döktüğü her şeyi topluyor, ayıklıyor, sınıflandırıyor. Baudelaire’in şairane bir şekilde tanımlamış olduğu katı atık işçilerinin sayısı her geçen gün artmaktadır. Özellikle üç büyük şehir başta olmak üzere Türkiye’nin dört bir yanında katı atık işçilerine gündelik yaşamda sıklıkla rastlamak mümkündür. Atık maddelerin toplanması ve geri kazanımı için işlenmesi, tüm dünyada yoksulların yaşama tutunması için yeni bir araç olmuştur. Yeni bir istihdam alanı olarak ortaya çıkmış olan katı atık sektörü, Latin Amerika’dan, Asya’nın yoksul kentlerine ve Afrika’ya **kentsel istihdam pazarında yer bulma şansları olmayan** yoksul kitlelerin yeni kazanç kapısı haline gelmiştir ve bu sektör **yoksulların yaşam mücadelesini** temsil etmektedir (Acar ve Acar-Baykara, 2008).

Türkiye’de katı atık işçilerinin yakından incelenmesi için üzerinde durulması gereken noktalar, bu mesleği seçmiş insanların neden başka mesleklerde istihdam edilme şansı bulamadıkları ve yoksulluklarının kendilerinden önce bu mesleğe yönelmiş insanlar ile sürerlilik açısından benzerlik gösterip göstermediği noktalarıdır. Bu bağlamda ilk olarak;

başka çalışma biçimlerinin mümkün olmayışını, Kürt meselesi ve zorla yerinden edilme – göç başlıklarında incelemek gerekmektedir.

Kürt meselesinin çözümsüzlüğünden sorumlu olan şiddet politikalarının en önemlilerinden birisi şüphesiz zorunlu göç olarak da bilinen, “zorla yerinden etme”dir. Özellikle 1990larda Olağanüstü Hal (OHAL) bölgesi olarak belirlenen illerden, PKK’ye yardım ve yataklık ettikleri gerekçesiyle, köyleri yakılarak boşaltılan Kürt köylüleri, bu politikanın en büyük mağdurları arasındadır. Bu dönemde büyük illere göç etmek durumunda kalanlar yalnızca köyleri devlet tarafından boşatılanlar olmamış, yaşanan savaştan dolayı olarak etkilenen bölge halkı da bu yolu kullanmıştır. Zira, Doğu ve Güneydoğu illerinde şiddetini arttıran komando harekâtı... Devletin inisiyatifinden çıkarak, halkı zorla ikiye bölmek için kullanılan faşist bir baskı unsuruna dönüşmüştür. Bu faşist baskı yoksulluk ile birleşince içinden çıkılmaz bir durum yaratmıştır. Yoksulluk neticesinde bölge halkı çeşitli yolları denemiştir ki bunlardan da en çok tercih edileni büyük şehre göç etmek olmuştur (Cem, 2011:7-12).

Dolayısıyla, Kürt meselesi ile ilişkili olarak yaşanmış yer değişimlerini devlet eliyle zorla yerinden edilenler ve savaşın yaşam şartlarında yarattığı bozunma nedeni ile yer değiştirenler olarak ikiye ayırabiliriz. Katı atık işçilerinin göç macerasının temellerini incelemek için ise öncelikle literatürdeki yaygın göç tanımlarına yer vermekte yarar vardır. Bunlara göre, en basit tanımı ile göç; coğrafi veya idari alanlar arasındaki yerleşim yeri değişiklikleridir (Ünalın, 1998:91). Öte yandan, bazı bilim insanlarına göre göç, belirli bir zaman ve mekânda bireylerin veya sosyal grupların, kısa veya daimi süreli bir mekân ve sosyo-kültürel alana yerleşmeleri olarak tanımlanabilirken (Türkyılmaz, v.d, 1998:25); Keleş’e göre (1998:58), göç, yerleşme kastı ön plana çıkarılarak “genellikle yerleşmek amacıyla”, bir yerleşim yerinden bir başka yerleşim yerine, bir ülkeden başka ülkeye gitme eylemidir. Göç, oldukça dinamik bir olgudur ve neden-sonuçlara dayanmaktadır. Göçlerin ardında savaş, doğal afet, tarımda makineleşme, ulaşım engellerinin ortadan kalkması, işsizlik, genç nüfusun fazla olması gibi nedenler vardır. Bu nedenler ortaya çıktıkları bölgede birtakım toplumsal hareketlenmelere de zemin hazırlamaktadır (Toksöz, 2006). Ayrıca, göç hareketleri ulaştıkları yerlerde yeni bir faaliyet biçimi, sömürüye karşı yeni bir özgürlük alanı yaratmaktadır. Göç, sermayeye karşı en etkili eylemdir. Emek gücünün hareket kabiliyeti ve göç hareketlerinin denetime alınamaması sistemin çöküşünü hızlandırmaktadır. Ulusal egemenlik sınırlarını delen ya da taşradan merkeze göç akımına karşı devletler, katı yasalar hazırlamakta ve büyük operasyonlar yürütmektedir (Berensel, 2012:7).

Bütün bu yaklaşımlar konuya aşına kişilerce gayet iyi bilinmekle birlikte, katı atık işçilerinin koşulları yakından incelendiğinde gayet kolaylıkla görülecektir ki, onların durumu bu ifadelerle açıklanamamaktadır. Zira onlar, aynı ülke içerisinde olmalarına karşın, ailelerinin büyük bir kısmının bilmediği bir dilin konuşulduğu şehirlere gitmek durumunda kalmışlardır. Ayrıca, bu durum sosyo-kültürel bir değişimden öte, kendi ifadeleriyle “mayın fişkırان topraklardan”, yaşamaya gitmek anlamına gelmektedir. Daha da önemlisi ve ayırt edici olanı, katı atık işçilerinin yerinden edilişi onlara sömürüye karşı yeni bir özgürlük alanı yaratmamış, aksine, görece hâkim oldukları feodal ilişkileri aniden çözerken, onları tamamen **sermayesiz** ve dolayısıyla hazırlıksız bırakmıştır. Gerek Ortodoks yaklaşım tarafından insan sermayesi olarak adlandırılan “bilgi ve eğitim”den, gerekse de köyleri çok kısa sürede boşaltıldığı için yok pahasına sattıkları maddi sermayenin yoksunluğundan ötürü, kapitalist sistemin en alt katmanlarında yer almışlardır. Sonuç olarak, 1990’lı yılların sonuna dek yaşanan ve ağırlıklı olarak Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki nüfusu etkileyen iç göç sürecinin ardında, sosyolojinin klasikleşmiş “itici” ve “çekici” faktörlerinin dışında da öğeler yer almaktadır. Burada esasen ortaya çıkan şey, aslında son dönemde de kullanılmaya başlanmış bir olgu olan “ülke içinde yerinden edilme” olgusudur (Işık, 2009:3). Diğer taraftan meselenin bir diğer önemli boyutu ise, konuya ilişkin farkındasızlıktır. Türkiye’deki Kürtlerin zorunlu göçü uluslararası örgütler tarafından dünya çapında en ağır zorunlu göç örneklerinden biri sayılırken, Türkiye’nin çoğunluğu tarafından hala bilinmemektedir. Devletin inkâr siyaseti bu konuda kendini göstermiştir. Aradan yirmi yıldan fazla süre geçmiş olmasına rağmen 1990’larda Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da nelerin yaşandığı, insanların nasıl evlerinden kovuldukları konuşulmamaktadır. Bu bağlamda görünmezlik ve görmezden gelme en önemli sorundur (Ayata ve Yüksek, 2006).

Yerinden edilme olgusuna karşılık Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu “Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler” adı altında bir ilkeler manzumesi yayınlamıştır. ¹ Buna göre ülke içinde yerinden olmuş kişiler: “zorla ya da zorunlu kalarak evlerinden veya sürekli yaşamakta oldukları yerlerden, özellikle silahlı çatışmaların, yaygın şiddet hareketlerinin, insan hakları ihlallerinin veya doğal ya da insan kaynaklı felaketlerin sonucunda veya bunların etkilerinden kaçınmak için, uluslararası düzeyde kabul görmüş hiçbir devlet sınırını geçmeksizin kaçan ya da bu yerleri terk eden kişiler ya da gruplardır. Yol Gösterici İlkeler uluslararası insan hakları hukuku ve uluslararası insancıl hukuk çerçevesinde bazı hallerde zorunlu yerinden olmanın kabul edilebilir olduğunu

¹ <http://www.brookings.edu/fp/projects/idp/resources/GPTurkish.pdf> (erişim: 05.06.2012)

ancak keyfi yapılan yerinden etmenin hukuk dışı olduğunu belirtir. Zorunlu göç mağdurlarının da BMİHK tarafından atanan temsilciler tarafından incelenmesi başka bir hukuk dışı uygulamayla engellenmektedir. Zira, bazı ülkeler, zorunlu göç mağdurlarına yönelik incelemelere sıcak bakmamaktadır. Türkiye, Rusya ve Burma bu ülkeler arasındadır. Türkiye yaklaşık on yıl süren taleplerin ardından inceleme iznini 2002 yılında vermiştir (Işık, 2009:37-40).

Bütün bu söylenenlerden yola çıkarak, katı atık işçilerinin de aralarında bulunduğu köyleri devlet tarafından zorla boşlatılan ve büyük şehirlerde en ağır yaşam koşullarına mahkûm edilen insanları, yaygın göç literatürünün ötesinde, ülke içinde yerinden edilmiş ve zorunlu göç mağduru kişiler olarak sınıflandırmak gerekmektedir. Zira bu durum katı atık işçilerinin özellikle başlangıçta neden başka iş alanlarında istihdam edilmediklerini açıklamaktadır. Sadece, eğitim düzeyindeki düşüklük değil, etnik kökenlerinden ötürü de işgücü piyasasında ayrımcılığa uğramış hatta çoğu durumda dışlanmış olmaları, tamamen sermayesiz iken kurulabilecek az sayıda işten birisi olduğu için, onları toplayıcılığa yöneltmiştir. Fakat bu durum ülkede Kürtlerin büyük çoğunluğunun istihdam edilmediği biçiminde anlaşılmalıdır. Çalışmanın yazarları tarafından da gayet iyi bilinmektedir ki, ülkemizde Kürt halkına da istihdam olanağı, tıpkı geri kalanına olduğu gibi kısıtlı olarak olsa da, sunulmaktadır. Diğer taraftan bu dışlanmışlık, özellikle Türkçe'nin tam olarak konuşulmadığı göçün ilk zamanlarında bir gerçek olarak tespit edilmiştir. Diğer taraftan, bu mesleğe göçün ilerleyen yıllarında devam edilmesinin nedenleri, yoksulluktaki sürerlilik ile birlikte ele alınmalıdır.

Bu noktada bahsedilmesi gereken ikinci nokta, toplayıcılık ve yoksulluktur. Toplayıcılık, yoksullaştırılmış bireylerin açlıkla başa çıkmak için kullandıkları bir stratejidir. Toplayıcılık esasen dezavantajlı grupların, içinde buldukları koşullara uyum sağlama çabası olarak değerlendirilmektedir. Toplayıcılıkla uğraşan emekçiler, çoğunlukla dezavantajlı sosyal gruplar veya azınlıklardır. Hikâyeleri ne olursa olsun atık toplayıcılarının ortak noktası sınıf dışı karakteristiklere sahip olmalarıdır. Sınıf dışılık literatüre girmiş yeni bir kavram olarak kabul edilmektedir. Uzun süre işsiz kalanlar, iş bulma olasılığı düşük olanlar, çalışamayacak durumda olanlar, formel sektörde çalışma umudu kalmamış enformel sektörde çalışma arzusu içinde olan ve toplumdan, kamusal ve sosyal olanaklardan dışlanmış gruplar sınıf dışı olarak tanımlanmaktadır (Acar ve Acar-Baykara, 2008:35-39).

Sınıf dışı olarak tabir edilmelerine paralel olarak katı atık işçileri gerek içsel gerekse dışsal olumlu veya olumsuz süreçlerden geçmektedir. İlerleyen bölümlerde alan araştırmasının bulgularında da belirtileceği üzere katı atık işçileri toplumda ötekileştirme ve

dışlanma ile karşı karşıyadır. Etnik kökenlerinden ötürü katı atık işçileri, şehirlerde linç girişimlerine kadar varan ırkçı saldırılara maruz kalmaktadır. Her türlü vatandaşlık güvencesinden yoksun kalmış olan emekçilerin hayat ve mücadele alanları daraltılmıştır. Buna paralel olarak toplum, bu çoğunluktan, bu çoğunluğun sorunlarından habersiz ve tepkisizdir (Ayata ve Yüksekler, 2006).

Diğer taraftan, yoksulluk konusu toplayıcılıkla ilişkili olarak işlenmektedir. Esasen, literatürde yer alan “mutlak yoksulluk” ve “göreceli yoksulluk” kavramları katı atık işçilerinin yoksulluklarını açıklamak için kullanılabilir, ancak katı atık işçilerinin ekonomik koşullarını en iyi açıklayacak yaklaşım, “nöbetleşe yoksulluktur”. En yalın tanımı ile nöbetleşe yoksulluk, kente göç dalgalarına katılan grupların kendi aralarında kurdukları ortaklıktır. Farklı bir deyişle eşitsiz güç ilişkileri çerçevesinde kentli yoksul kesim içinde bir grubun diğeri üzerinden zenginleşmesini, refahını arttırmasıdır (Işık ve Pınarcıoğlu, 2011:155). Sistemin dört önemli özelliğinden bahsetmek mümkündür (Işık ve Pınarcıoğlu, 2011:40): i) her seferinde arsa veya konut piyasalarında kurulan ilişkilere dayanması. ii) çoğu kez iş piyasasında kurulu olan, özellikle hemşerilik esaslı ilişkilerle eklemlenmesi. iii) bu piyasalarda yaratılan getirilerin sistem içinde olanlara eşitsiz dağıtımı. iv) bu eşitsiz getiriler temelindeki politik ilişkiler. Nöbetleşe yoksulluk, yoksul enformel kesimlerin dönüştürme kapasitesine sahip cemaat oluşturabilme kabiliyetleri sayesinde, sistemin gediklerini bularak geliştirdikleri bir yoksulluk stratejisidir. Esas olarak kente önceden gelmiş olan göçmen gruplar ile kentte imtiyazlı konumda bulunan bazı grupların, kente daha sonradan gelen kesimler ile diğer imtiyazsız gruplar üzerinden zenginleşmeleri, bir anlamda yoksulluklarını bu gruplara devredebilmeleri sonucunu doğuran bir ilişki ağıdır. Bu anlamda nöbetleşe yoksulluk, toplumun özellikle enformel kesimlerinin kendi aralarında kurdukları eşitsiz güç ilişkileridir (Işık ve Pınarcıoğlu, 2011:156). Burada yaratılan ortaklığın temel sebebi ekme kavgasıdır. Bu süreçte yoksul kesim içinde önemli farklılaşmalar ve güç ilişkileri gözlenmektedir. Bu ilişkiler içinde formel ve enformel kesim iç içe geçmiştir. Nöbetleşe yoksulluk 1980’lerden sonra formelin girdiği krizle ve enformel olanın hareket alanının genişlemesiyle önem kazanmıştır. Nöbetleşe yoksulluk ilişkileri bir piramit olarak düşünüldüğünde; piramide en son katılanlar da kiracılar olmaktadır. Piramidin en tepesinde ise ilk arsa elde eden ve en fazla refaha sahip mutlu azınlık yer almaktadır. Başından beri hiyerarşik şekilde oluşan ağlar, bireylerin birbirinin üstünden para kazanma pratiği ile hayata geçmektedir. Yasal temeli olmayan bu sürecin devamı için ağa katılanlar dayanışma içinde bulunmak zorundadır. Ağ bozulduğu durumda ise en alttakilerin umudu başka ağ ilişkilerine girerek kendi yoksulluklarını devredecek yeni arsalar bulmak, burayı yeni gelenlere açmaktır

(Işık ve Pınarcıoğlu, 2011:80-81). Sistemi besleyen iki gelişme vardır. İlki, 1980'lerden sonra hızla artan kent içi yer değiştirmelerdir. Diğeri ise, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan kitlesel göçtür. Bu kitlesel göç Türkiye'de daha önceden yaşanmış göç deneyimlerinden farklılık taşımaktadır. Bu kesim, kente hazırlıksız göç etmek durumunda kalmıştır ve bu göç süreci kopuş niteliğinde gerçekleşmiştir (Işık ve Pınarcıoğlu, 2011:173). İşte, nöbetleşe yoksulluğu besleyen bu ikinci gelişme katı atık işçilerinin var olmasının en önemli sebebidir. 1980'lerde artan göç dalgası günümüz itibari ile yavaşlamıştır. Yoksulluklarını devredebilecek yeni kesimler ve arsaların sayısı tükenmiştir. Nöbetleşe yoksulluk süreci de tükenme eğilimindedir. Bütün bu teorik bilgilerin temel dayanak noktası, yüz yüze görüşmeler esnasında katı atık işçileri tarafından ortaya konulmuştur. Köylerinden ilk geldiklerinde, bir kaç aile bir arada çok küçük ve sağlıksız barakalarda yaşarlarken, şimdi büyük bir kısmı elektrikli ve suyu olan gecekondularda kiracı olarak da olsa ikamet etmektedirler. Asıl enteresan olan ise, bu gecekondularda yaşayanların kendilerini şanslı görmesi ve Ankara'nın farklı yerlerine yeni gelip kümelenmiş diğer katı atıkçıların durumlarının vehametini ve kendilerinin ilk zamanlarda yaşadıkları sefaleti yaşamalarına dikkat çekmeye çalışmalarıdır. Yani nöbetleşe yoksulluk katı atık işçileri örneğinde yaşanmış ve benimsenmiştir.

Katı atık işçileri günümüzde dünya çapında incelenmesi gereken bir araştırma alanı olarak önümüzde durmaktadır. Öte yandan, bütünü ile enformel bir çalışma biçimi olan katı atık işçiliğinin, diğer enformel sektöre özgü istihdam türlerinde olduğu gibi, boyutundan, büyüklüğünden, sektör içindeki maddi koşullardan bahsetmek oldukça güçtür. Fakat sektörün büyüklüğü, küresel düzeyde elde edilmiş büyük ölçüde kent bazlı verilere göre oldukça çarpıcıdır; örneğin Hindistan-Kalküta'da 5000 kişinin kentin ana çöplüğünde çöp ayıkladığı tahmin edilmektedir. Filipinlerin başkenti Manila'da ise sektöre dâhil olanların sayısının 25.000 kişiyi geçtiği toplamda ise 60.000 kişinin geçimini katı atıklardan sağladığı tahmin edilmektedir. Üçüncü dünya olarak bilinen ülkelerde toplan nüfusun %2'sinin atık maddelerin geri kazanımıyla yaşamını sürdürdüğü düşünülmektedir (Rogerson, 2001). Bu kadar çok sayıda olmalarına rağmen, bir o kadar da görünmez olan katı atık toplayıcılarına dair ön yargılar ve ötekileştirme ise endişe verici boyutlardadır. Bu bağlamda en çok kullanılan argüman olarak ötekileştirmeye açıklık getirmekte fayda vardır.

Ötekileştirmeye çok fazla örnek verilebilirken kavramın temeli biz ya da bizden olmayı arayıp bulma anlayışına dayalıdır. Ötekileştirme toplumları bir arada tutmak için kullanılan önemli bir araçtır. Uzun yüzyıllar boyunca "Biz" düşüncesini bireyler düzeyinde içselleştirip aidiyet duygusunu ve ihtiyacını bizi çoğaltıp, güçlendirmek için kullanılmıştır. Ancak günümüzdeki eleştiri daha çok bireyler nezdinde yapılan ötekileştirme; çoğunluğun

azınlığa yaptığı ötekileştirmedir. Cinsel azınlıklar, dini azınlıklar, etnik azınlıklar günümüzde devletlerin sistematik olarak yaptığı ötekileştirmeden bireyler nezdinde paylarına düşeni almaktadırlar. İlerleyen bölümlerde açıklanacağı üzere katı atık işçileri başta etnik ve sınıfsal nedenlerden ötürü toplum tarafından ötekileştirilmektedir. İlk zamanlar katı atık emekçileri tarafından yadırganan bu durum sonraları bir alışılmışlık hissi yaratmıştır. Ancak özellikle Ankara-Çankaya bölgesinde ikamet eden elit kesim tarafından farkedilmeyen nokta ise, katı atık işçilerinin de hayatlarından memnun olmadıkları gerçeğidir. İlk fırsatta yaptıkları işi bırakmanın hayalini kuran katı atık emekçileri, sadece hırsızlık yapmadan, herhangi bir suça bulaşmadan hayatlarını idame ettirmenin peşindedirler. Bütün bunlara rağmen toplumdaki ön yargıların nedenini ise, toplumun geri kalanının kendileri ile yeterince empati kuramamalarına bağlamaktadırlar.

BÖLÜM II

DOĞANIN TEKNOLOJİSİ

Teknoloji Chapman' a göre (2005:62) dünyaya şeylerin nasıl eklendiği ve eklenen ve kullandığımız şeyler olarak iki farklı biçimde tanımlanabilir. Birinci tanımda geçen “nasıl” kelimesi teknik, bilgi, beceri, alet makine ve süreçleri kapsamaktadır. İkinci tanımdaki “şeyler” ise maddi şeyleri kapsamaktadır. Öte yandan kapitalizm, “şeyler”in tüketilmesinin ardından, yeniden kullanılabilir hale getirilmesinin de nasıl’ını yaratmış ve böylece doğanın teknolojisi olarak “atık maddelerin geri dönüşümü”nü ortaya çıkarmıştır. Çalışmanın bu bölümünü oluşturan, katı atık konusunun, doğanın teknolojisi başlığı altındaki analizi, şüphesiz daha önce birçok araştırmacı tarafından yapılmış ve geri dönüşüm, çevrenin korunması ve ekonomik getirileri irdeleyen çalışmalar ile benzerlik göstermektedir. Konuya ilişkin hukuki mevzuatların ve sayısal verilerin ortaya konulacağı bu bölümü asıl ilginç kılan nokta ise çalışma ekseninde üstlendiği görevdir. Şöyle ki; bu bölümün amacı, katı atık işçileri sayesinde ortaya çıkan ve gerek belediyelerin gerekse şirketlerin peşinde koştuğu rantın büyüklüğünü meydana çıkarmaktır. Bu çerçevede katı atık mevzuatına ilişkin gelişmeler

tarihsel çerçevede ele alınarak, çöpün iktisadi mal haline gelme süreci aydınlatılacak; daha sonra katı atık ile ilgili istatistikler incelenerek, bağımsız toplayıcıların uzun vadede hem çevre hem de ekonomi bağlamındaki rollerinin önemi ortaya konulacaktır.

TARİHÇE

Çöp hep vardı, fakat çevre bilinci için aynı şeyi söylemek mümkün değil maalesef! Ülkemizde de katı atık yönetimi ile ilgili mevzuat oluşturma çabası hepsi hepsi 20 yıllık bir geçmişe sahiptir. 1991 yılında Çevre Bakanlığı'nın kurulması ile konuya ilişkin kapsamlı ilk adım atılırken, 1991 yılında Katı Atık Yönetmeliği hazırlanmış, ardından 1995 yılında Tehlikeli Atık Yönetmeliği ile mevzuat oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu çabaların ortaya çıkışında artan çevre bilincinin yanı sıra, çöpün en azından bir bölümün ekonomik olarak yeniden kullanılabilir olduğunun farkına varılmasının rolü vardır. “Bu noktadan itibaren çöp, ekonomik bir ürün haline almıştır” (Acar ve Acar-Baykara, 2008: Önsöz, 36).

1991 yılında yayınlanan Katı Atık Kontrolü Yönetmeliği, geri dönüşümü, “atıkların bir üretim prosedürüne tabi tutularak, orijinal amaçlı ya da enerji geri kazanımı hariç olmak üzere, organik geri dönüşüm dâhil diğer amaçlar için yeniden işlenmesi” olarak, geri kazanımı ise, “Tekrar kullanım ve geri dönüşüm kavramlarını da kapsayan; atıkların özelliklerinden yararlanılarak içindeki bileşenlerin fiziksel, kimyasal veya biyokimyasal yöntemlerle başka ürünlere veya enerjiye çevrilmesi” olarak tanımlamaktadır.²

Söz konusu tanımlamalar çerçevesinde katı atıkların belediyeler tarafından etkin bir şekilde toplanması ve geri dönüşümlerinin ve kazanımlarının gerçekleştirilebilmesi için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Örneğin Çevre Bakanlığı'nın hazırlattığı raporda vurgulanan başlıca noktalar; plastik, cam, metal, kâğıt, seramik, tekstil, kemik ve ahşap gibi malzemelerin geri kazanımının ikincil hammadde olarak kullanılmasını sağlayacağı ve böylece, ekonomik getirinin yanı sıra, çöp hacmini de düşürerek depolama sahalarının ömrünü uzatacağı noktalarıdır. Fakat bu atıkları değerlendirebilmenin tek yolu atıkların mümkün olduğu kadar temiz olması gerekliliğidir. Bu açıdan en uygun yaklaşım, katı atık işçilerinin sahneye çıkmasının gerekli ve elzem derecede önemli olduğu “atıkların üretildiği yerlerde toplanması” yaklaşımıdır (Röben, 2012). Zira aksi durumda tek yol atıkların karışık toplanıp,

² 208214 sayılı Katı Atık Kontrolü Yönetmeliği.

bir ayırma tesisinde ayrıştırılması olacaktır ki, bu da daha sonra da bahsedeceğimiz açılardan sakıncalar doğurmaktadır.

Bu raporlar katı atık işçiliğini ise “Gayri Resmî Geri *Kazanım* Faaliyetleri” olarak tanımlamaktadır: “Türkiye’de resmi olmayan bir atık geri kazanım sistemi mevcuttur. Bu sistemde, ikincil (kullanılmış) hammaddeler seyyar hurdacılar tarafından geri kazanılmaktadır. Tüketicilerin, atık (çöp) kovalarına, poşetlere ve belediye konteynırlarına döktüğü atıklardan geri kazanılabilir maddeler bunlardan ekonomik beklentisi olan seyyar hurdacılar tarafından ayrılmaktadır. Bu kişiler, hurda topladıkları semtlerin alışkanlıklarını bilmekte (çöplerin hangi saatlerde sokağa çıkarıldığı, vb) ve belediye araçları çöpleri toplamaya gelmeden önce geri kazanılabilen ikincil maddelerin önemli bir bölümünü toplamaktadırlar. Burada sözü edilen seyyar hurdacılar, sokaklardan topladıkları ikincil hammaddeleri ya doğrudan bunları değerlendiren fabrikalara/ tesislere vermekte, ya da daha büyük hurdacılar satmaktadırlar. Bunlar, geri kazanımın başladığı depolama sahalarında, değerli atıkları bir ön tasniften (sınıflandırmadan) geçirirler. Benzer işlemler belediye araçlarının çöpleri karışık olarak döktüğü düzensiz depolama (vahşi depolama) sahalarında da yapılmaktadır Türkiye’de ve benzeri ekonomik yapıya sahip diğer ülkelerde, düzensiz depolama sahalarında (vahşi depolama sahalarında) çalışan hurdacılar, belediye araçları tarafından dökülen karışık atıklardan geri kazanılabilenleri ayırırlar. Bu sahaların işletmeleri genellikle belediyeler tarafından bedel karşılığında hurda işi ile iştigal eden kişi veya şirketlere verilmekte veya kiralanmaktadır” (Röben, 2012).

Benzer tespitler Sayıştay Başkanlığı’nın hazırladığı denetim raporunda da mevcuttur.

“Atıkların kaynağında ayrıştırılması ve geri kazanılabilecek olanlarının ekonomiye kazandırılması, atık yönetimi politikalarının temelini oluşturduğu halde, ülkemizde kaynağında ayrıştırma ve geri kazanım faaliyetleri çok düşük düzeydedir. Esasen yürürlükteki mevzuatımız, haneler dâhil olmak üzere tüm üretim, dağıtım ve satış üniteleri ile nihai tüketicilere ayrıştırma sorumluluğu yüklemiş ve aykırı davranışlara cezai müeyyide öngörmüştür. Hatta düzenli depolama alanlarına organik atıklar dışındaki atıkların kabulünü yasaklayarak, bir yerde geri dönüşümü zorunlu tutmuştur. Buna karşın geri dönüşüm büyük ölçüde **sokak toplayıcılığı** sistemi ile çok sağlıksız koşullarda gerçekleştirilmekte; geri dönüşüm zorunluluğu bulunan üretim ve dağıtım firmaları da, bu faaliyeti doğrudan

üstlenmek yerine, çoğunlukla sokak toplayıcılığı sistemini finanse etmek suretiyle bildirim yükümlülüğünü (kotalarını) karşılamaktadır”³.

AB’ye uyum sürecinde özellikle 2000’li yıllara gelindiğinde katı atıkların kontrolü, toplanması ve geri dönüşümüne yönelik çalışmaların hızlandığı görülmektedir. 2004-2012 yılları arasında katı atıklara ilişkin toplamda 16 yönetmeliğin yürürlüğe girdiği görülmektedir.⁴ İlerleyen bölümlerde tartışılacağı üzere katı atıklara yönelik her türlü faaliyet bu yönetmelikler sayesinde özellikle sermayedar için bir rant kapısı haline gelmiştir. Mevzuat gereği katı atıklara yönelik her türlü faaliyet yasalar ile belediyelere tahsis edilmiştir. Buna paralel olarak pek çok sanayi kentinde atık dönüşüm merkezleri açılmış, belediyeler ve ticari işletmeler bu alana yatırım yapmaya başlamıştır. Katı atık toplama ve ayrıştırma işleri ihale usulü ile belediyeler tarafından bu ticari işletmelere verilmektedir. Bu işletmeler katı atıkların muhafaza edildiği depolardan daha düşük fiyat vererek bu işleri yapmakta ayrıca katı atık işçilerini bu işletmelerde çalışmaya zorlamaktadır. Görünüşte formel olan bu işleyiş katı atık işçilerince enformel olarak gerçekleşmektedir. Nedir katı atık maddesini altın değerinde kılan?

Ham madde, işlenmesi maliyet gerektiren herhangi bir ürünün üretilmesi için zorunlu olan temeldir. Ham maddenin ucuz ve kolay elde edilmesi, üreticilerin maliyetini düşürmesi ve onların kar oranlarını yükseltmesi anlamına geliyor. 35 milyon ton çöpün % 20-30’unun geri dönüşümü olan kâğıt, plastik, metal gibi ekonomik değeri olan atıklardan oluştuğu ve bunların değerinin 500 milyon dolar olduğu söylenmektedir. Her şeye rağmen bugüne kadar hiçbir ambalaj üreticisi firmanın ya da lisanslı bir şirketin bir depolama alanı oluşturduğu, bertaraf yani imha kısmına dair herhangi bir çalışma yaptığı görülmemiştir. Çünkü bu şirketler sadece maliyet getirmeyen, kar getiren kısmıyla ilgilenmiştir. Katı atık işçilerine göre bu güne kadar Türkiye’deki geri dönüşümü ayakta tutan sokak toplayıcılarıdır ve tahmini olarak toplayıcıların Türkiye’deki toplama faaliyeti %30’dur (Yüksekova Haber, 14/11/2009).

İSTATİSTİKİ VERİLER

Katı atık konusuna ilişkin istatistikî verileri üç başlık altında toplayabiliriz. Bunlardan ilki belediyelerin mevzuat geliştirme sürecinde kaydettiği ilerlemeyi veya yeterince ilerlememeyi ortaya koyan atık hizmeti veren belediye ve hizmet verilen nüfusa ilişkin oranlardır.

³ http://www.sayistay.gov.tr/rapor/perdenrap/2007/2007-1AtikYonetimi/2007-Atik_Yonetimi_Raporu.pdf (erişim: 05/06/2012)

⁴ <http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/Yonetmelikler.aspx> (erişim: 10/07/2012).

Tablo 1: Belediye Atık Göstergeleri 1

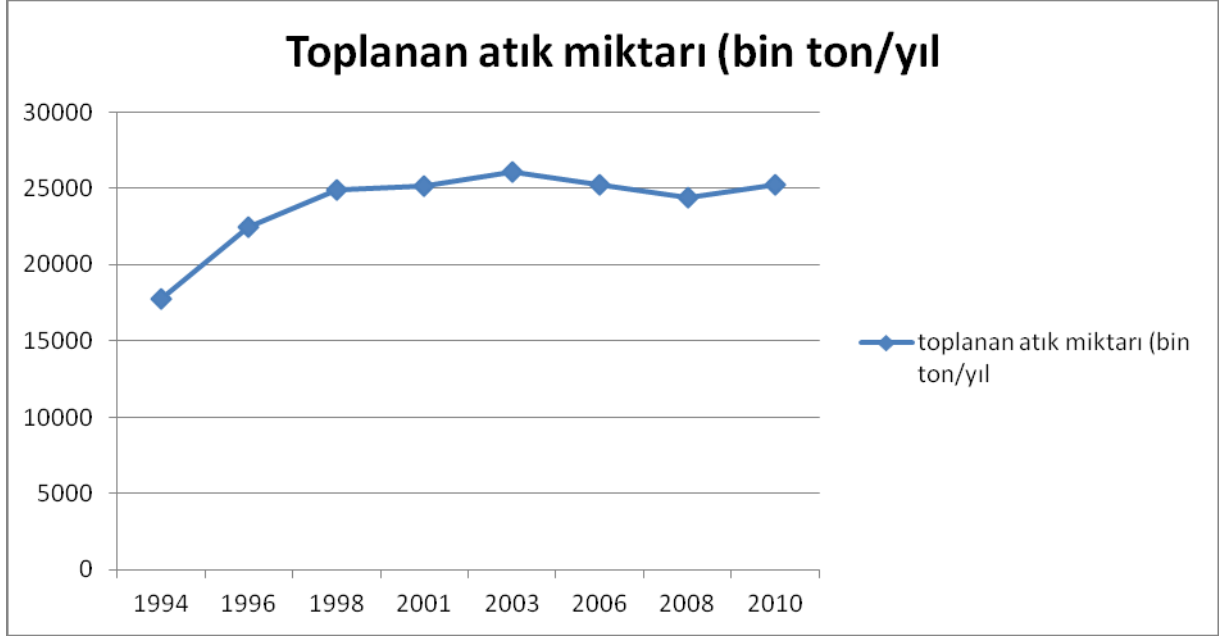
Belediye Atık Göstergeleri 1994-2010	1994	2010
Atık hizmeti verilen belediye sayısı	1.985	2.879
Atık hizmeti verilen belediye nüfusu	44.299.271	60.946.131
Atık hizmeti verilen nüfusun toplam nüfusa oranı	%71	% 83

Kaynak: TÜİK, (2010), Belediye Atık İstatistiklerinden derlenmiştir.

Yukarıdaki verilere göre, atık mevzuatının daha yeni oluşturulmaya başlandığı 1994 yılında bünyesinde atık hizmeti veren belediye sayısı 1985 iken, bu sayı sonraki 16 yıl boyunca yaklaşık %50 artmıştır. Kapsanan nüfusun ise yalnızca %25 oranında artış göstermiş olması, hali hazırda hizmet verilen büyük belediyelere ilaveten, çok sayıda küçük belediyenin hizmete katılamamış olduğuna ilişkin bir gösterge olabilir. Nitekim atık hizmeti verilen nüfusun toplam nüfusa oranının da kayda değer bir artış göstermemiş olması, hizmetin yaygınlaştırılmadığına işarettir. Atık hizmeti verilen nüfusun toplam nüfusa oranı ise %83 ile oldukça düşük bir seviyede kalmaya devam etmektedir.

Diğer taraftan ikincil başlık toplanan atık miktarındaki artış ve kişi başına üretilen ortalama atık miktarında yıllara göre yaşanan değişimdir. Aşağıdaki şekilden de görüleceği üzere, toplanan atık miktarı hızla artış göstermektedir. 1994 yılında 17.757 ton olan toplam atık miktarı, 2003 yılında 26.118 ton ile en yüksek noktaya ulaşmış, daha sonra ise ufak düşüşlerle 2010 yılı itibariyle 25.277 tonluk değere ulaşmıştır.

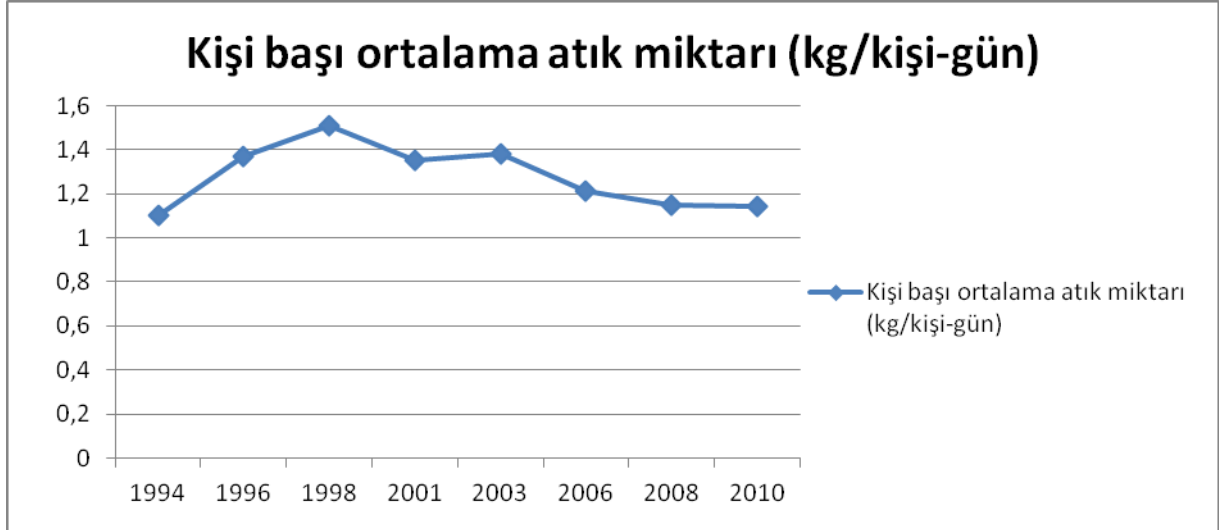
Şekil 1: 1994-2010 Yılları Arasında Toplanan Atık Miktarı

Kaynak: TÜİK, (2010), Belediye Atık İstatistiklerinden derlenmiştir.

Aşağıdaki şekil ise kişi başı, günlük ortalama atık miktarını göstermektedir. Buna göre 1994 yılında 1.1 kilogram olan kişi başı atık miktarı, 1998 yılında 1.5 kg. İle en yüksek düzeye ulaşmış, ardından 2010 yılı itibariyle 1.1 kg civarına düşmüştür. Bu oran AB uyum mevzuatı çerçevesinde, AB ülkeleri ortalamasının altına düşürülmeye çalışılsa da, bu başarısızdır. Ayrıca bir önceki şekilde toplamdaki artış göz önünde tutulursa, nüfustaki artışın, kişi başı üretimdeki azalışın üzerine çıkarak toplam atık miktarını arttırmaya devam ettiği fark edilecektir. Sonuç olarak çabaların yetersiz olduğu ve Türkiye'nin ciddi bir atık planına ihtiyaç duyduğu açıktır.

Şekil 2: Kişi Başı Ortalama Atık Miktarı

Kaynak: TÜİK, (2010), Belediye Atık İstatistiklerinden derlenmiştir.

Üçüncü istatistikî bilgi türü ise katı atık bertaraf etme yöntemlerine ilişkindir. Bu kısımda bizi en çok ilgilendiren düzenli depolama sahalarına götürülenlerin miktarındaki artıştır. Zira bu artış geri dönüştürülebilir katı atık miktarındaki artışı da göstermesi bakımından ranttaki artışın da göstergesidir. Öncelikle aşağıdaki tabloda ilk göze çarpan büyükşehir belediyesi çöplüğüne götürülen atık miktarındaki azalmaya karşın, belediye çöplüğüne götürülen miktarda meydana gelen artıştır. Buradan çıkartılacak sonuç, daha önce bahsedilen geri dönüşüm mevzuatının ağırlıklı olarak büyükşehir belediyeleri tarafından uygulanması ve atık ayrıştırma tesislerine gönderilen miktar arttıkça, çöplüğe gelen miktarın azalmasıdır. Öte yandan, geri kalan belediyelerde konuya ilişkin yeterli faaliyet yerine getirilmediği için, çöplüğe gelen miktarda azalma olmamış, aksine artış görülmüştür.

Düzenli depolama sahalarına götürülen miktarda ise %150 oranında artış görülmüştür. Bu miktar önemlidir. Zira, atıkların bertarafı veya geri dönüşümü için kurulacak tüm tesislerin düzenli depolama sahalarına ihtiyacı vardır. Ayrıca uygun arazi bulunması koşulunda bu yöntemden ekonomik ve pratik seçenektir. En önemli konu ise, söz konusu depolama alanının uygun ve etkin biçimde işletilmesidir.⁵ Geri dönüşüm faaliyetlerindeki artış ve gelişen çevre

⁵ Katı atık yönetimi önemli kavramlar, Kuşadası, 2008, çevrimiçi:
<http://www.kusatak.org/files/Kati%20Atik%20Yonetimi%5B1%5D.pdf>

bilinci sonucunda ortaya çıkan olumlu gelişmeler ise yakarak, gömerek veya suya dökerek atık bertaraf etme yöntemlerindeki azalış olarak yorumlanabilir.

Tablo 3: Atık Bertaraf Yöntemleri ve Miktarı

Atık bertaraf yöntemleri ve miktarı (bin ton/yıl)	1994	2010
Büyükşehir belediyesi çöplüğü	7.066	1.828
Belediye çöplüğü	7.000	8.754
Başka belediye çöplüğü	413	419
Düzenli depolama sahalarına götürülen	809	13.747
Kompost tesisine götürülen	192	194
Açıkta yakarak	442	134
Dereye ve göle dökerek	558	44
Gömerek	523	34
Diğer	753	122

Kaynak: TÜİK, (2010), Belediye Atık İstatistiklerinden derlenmiştir

BAĞIMSIZ KATI ATIK TOPLAYICILARININ ROLÜ

“Türkiye’de birim giderlerin üstteki çizelgedeki değerlerden çok daha düşük olduğu tahmin edilmektedir. Bunun nedeni nispeten ucuz insan gücüdür. Bu nedenle; az otomasyon, çok insan gücü gerektiren sistemler (ör: atığın evlerden ticarî organizasyonlarca toplanması, yarı manüel çalışan ayırma tesisleri işletmesi)Türkiye’de kâr bile edebilecek sistemlerdir” (Röben, 2012).

Bu ifadeler Çevre Bakanlığı’nın hazırlattığı katı atık yönetimi raporunda, çeşitli katı atık ayrıştırma ve bertaraf etme yöntemlerinin sıralandığı ve maliyetlerinin ortaya konulduğu bir çizelgenin ardından yapılmış tespittir. Yani esasta belediyeler bağımsız katı atık toplayıcılarına ihtiyaç duymakta, hem de bunu kar getirecek bir ayrıştırma yöntemi olarak kabul etmektedir. Bu durum oldukça yükselen katı atık üretimi ile birlikte düşünüldüğünde rantın büyüklüğünü gözler önüne sermektedir. Bir yılda 25 milyar ton katı atık üreten bir ülkede, bu atıkların gittikçe artan kısmı düzenli depolama sahalarına götürülmekte ve geri

dönüşüme hazır hale getirilmektedir. Belediyelerin en çok zorlandıkları aşama ise bu atıkların gerek tesislere götürülmeden önce, gerekse de o tesislerde ayrıştırılması aşamasıdır. Sonuç olarak bağımsız katı atık toplayıcıları bu bağlamda en zaruri görevi yerine getirmektedir. Meselenin en çarpıcı boyutu ise bu bağlamda bağımsız katı atık işçilerinin avantaj olarak görülmesinin nedeninin, işgüçlerinin ucuzluğu olmasıdır.

BÖLÜM III

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Araştırma konusu olarak seçilen “Toplumun Doğası, Doğanın Teknolojisi: Kürt Kağıt Toplayıcıları Üzerine Bir Çalışma”, Pınar Öğünç’ün Radikal Gazetesinde “Ateş ve Düğün” başlıklı katı atık işçileri üzerine yapmış olduğu bir haberden yola çıkılarak şekillenmiştir. Son yıllarda gözle görülür biçimde artış gösteren katı atık işçileri büyük şehirlerin hemen her yerinde karşımıza çıkmaktadır. Toplumda katı atık işçilerine yönelik büyük bir önyargı,

dışlama, ayrımcılık ve ötekileştirme söz konusudur. Katı atık işçilerinin hikâyeleri, yaşam biçimleri, hayat kavgaları incelenerek toplumda yer edinmiş bu olumsuz tutumların ortadan kaldırılması doğrultusunda toplumu bilgilendirme amacıyla bu alanda araştırma yapılması ilginç ve incelemeye değer görülmüştür.

Araştırma süresince nitel araştırma teknikleri kullanılarak konuya ilişkin daha tatmin edici bulgulara ulaşılması düşünülmüştür. Artık sosyal bilimlerde özellikle yöntemle ilişkin bir uzlaşının var olmadığını belirtmek mümkündür. Bilim yapabilmek için birden fazla yolun olması, yolda ilerlerken kullanılan araçların farklılığı üzerinde durulmaktadır. Bu araç farklılıklarının yanında geçmişte kullanılan nicel veri toplama tekniklerine karşı güvensizlik de baş göstermiştir. Bu sürecin sonucunda; saha çalışmasını, saha çalışması içinde nicel veri toplama tekniklerini ve nicel verilerin istatistiksel genelleme amacıyla derlenmesi ve çözümlenmesi değersizleşmiştir (Özuğurlu, 2008: 128- 129).

Katı atık işçileri üzerine Türkiye’de yapılan çalışmalar oldukça azdır. Yapılan çalışmalar ise çoğunlukla meseleyi göç üzerinden incelemiş ve konunun bütünü ile açıklanması adına sosyolojik yönü zayıf kalmıştır. Bu nedenle konuya ilişkin yapılan literatür taramalarında konuya yönelik kaynakların bulunması ve bu kaynaklara erişim konusunda güçlük çekilmiştir. Ortaya çıkan bu güçlük neticesinde konunun doğrudan alanda araştırılması ve katı atık işçileri ile doğrudan yapılacak görüşmeler gerek teori gerekse pratik bilgi açısından daha aydınlatıcı görülmüştür.

Çalışmanın nasıl yürütüleceği tasarlanırken literatür taramasının ardından yakın çevre ve basında yer alan bilgilerden yola çıkarak katı atık işçilerinin genellikle büyük şehirlerin varoşlarında ikamet ettikleri tespit edilirken, işçilerin yerinden edilmeleri sürecinde yaşadıkları travmatik olayları hatırlamak konusunda isteksiz oldukları ayırt edilmiştir. Bu nedenlerden ötürü işçilerin bu tip araştırmalara sıcak bakmadıkları anlaşılmıştır. Yine de yakın çevre ve internet üzerinden yapılan araştırmalar neticesinde Ankara-Türközü semtinde ikamet eden katı atık işçileri ile irtibat kurulmuş ve kendileri ile görüşülmüştür.

Araştırma örneklemini Pınar Öğünç’ün haberinden yola çıkarak Ankara-Türközü’nde ikamet eden katı atık işçileri olarak seçilmiştir. Semtte yaklaşık olarak iki bin katı atık işçisi ikamet etmektedir. Zamanın kısıtlı olması açısından yaklaşık olarak on aile ile görüşülmüştür ve bu ailelerin paylaşmış olduğu bilgiler neredeyse katı atık işçilerinin tamamına yakını anlatmaktadır. Katı atık işçilerinin sorunlarını daha geniş kesimlere duyurmak üzere kurulmuş ancak daha sonra faaliyetlerine son vermiş olan Katık İşçileri Derneğinin üyesi ve aynı

zamanda bir katı atık işçisi olan Fehmi Çelikok ile Ankara-Cebeci’de kurulan ikinci el pazarında derinlemesine görüşme yapılmıştır. Daha sonra da kendisinin yardımı ve referansı ile Türközü’nde diğer katı atık işçileri ve aileleri ile derinlemesine görüşme yapılabilmektedir. Yapılan görüşmelerde katı atık işçileri herhangi bir olumsuzluk göstermemiş olsalar da ses kayıt cihazı kullanılmamış, önemli kısımlar not edilmiştir. Araştırma hiçbir kurumsal destek alınmadan araştırmacıların kendisi tarafından yürütülmüştür. Herhangi bir maddi destek olmaksızın bütün yol masrafları araştırmacılar tarafından karşılanmıştır. Öte yandan Ateş ve düğün belgesel gösteriminde paylaşılan videoları hazırlayan Kara haber Eylem Atölyesinden Alper Şen ve Oktay İnce’den konuya dair dökümanların edinimi açısından ciddi öneme sahip bir destek görülmüştür.

ARAŞTIRMA BULGULARI

“Her çöp yeni bir hayaldir”. Katı atık işçilerinin çalışma süreleri içerisinde zihinlerinde, fikirlerinde ve ağızlarında olan belki de en dikkat çekici cümledir bu. Gündelik hayatta sıklıkla, özellikle de belediyelerin çöp toplama araçlarından önce sessizce ortaya çıkıp, maliyeti 100-150 lira arasında değişen arabaları ile yeşil “barış” için renkleri yeşile boyanan çöp kutularını farklı hayallerle araştıran katı atık işçilerinin, toplumda yer edinmiş olumsuz intibaya rağmen, üzerine gidilmesi gereken bambaşka dünyaları vardır. Bazıları onlara “katı atık işçisi” diyor, bazıları “sokak toplayıcısı”, bazıları da “hırsız, uğursuz”... Onlar ise kendilerini daha çok “atık kâğıt işçisi” ya da kısaca “kâğıtçı” olarak tanımlamaktadır ve katı atık işçiliği herhangi bir sebeple iş bulması kolay olmayan insanların geçim kaynağıdır. Zira, bu insanlara dair bilinmesi gereken ilk şey, katı atık işçilerinin bu işi zorunluluktan, mecbur olduklarından, kimseye muhtaç olmamak adına bir parça katık için yaptıkları gerçeğidir.

Ankara’daki katı atık işçilerinin sayısını tespit etmek için herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle sektörün niceliksel büyüklüğü hakkında net ve kesin bir bilgi vermek olanaklı değildir (Acar ve Acar, 2008:47). Ancak araştırmanın yapıldığı Türközü semtinde 2012 yılı itibarıyla, 2000 ile 3000 kişi arasında katı atık işçisinin ikamet ettiği tahmin edilmektedir. Görüşmeler esnasında, katı atık işçileri Ankara genelinde yaklaşık olarak 20.000 kişinin bu işten ekmek yediğini belirtmiştir.

Birinci bölümde nöbetleşe yoksulluk, kente göç dalgalarına katılan grupların kendi aralarında kurdukları ortaklık, eşitsiz güç ilişkileri çerçevesinde kentli yoksul kesim içinde bir grubun diğeri üzerinden zenginleşmesini, refahını arttırması şeklinde tanımlanmıştır. Katı atık

işçileri nöbetleşe yoksulluk kavramı ile birebir yüzleşmişlerdir. Bugün gecekondularda ikamet etmelerine rağmen Türközü'ne geldikleri yirmi yıl önce eşitsiz güç ilişkileri çerçevesinde elektriği, suyu olmayan, kendi deyimleri ile kümes olarak dahi kullanılmayacak barakalarda yaşamak zorunda bırakılmışlardır. Zaman içinde yine bu eşitsiz güç ilişkileri çerçevesinde barakaları göç ile gelen kesimlere devrederek gecekonduda olsa ev kiralamışlardır ancak hala gecekonduyu kendileri için lüks olarak gördüklerini belirtmektedirler. Ancak şu durum kesin olarak dile getirilebilir ki yoksulluk ve cehalet katı atık işçileri için kader değildir fakat bütün işçilerin öyküleri yoksulluk ile örtülüdür.

Katı atık işçilerinin hayatlarının çok büyük bir kısmını oluşturan darp, Türközü kağıtçılar özelinde, bir önceki belediye başkanı döneminde katlanmış ve medyada da görünür hale gelmiştir. Buna göre, dönemin Çankaya Belediye Başkanı Muzaffer Eryılmaz katı atık işçilerine kendi sınırları dahilinde çöp toplama konusunda her türlü zorluğu çıkarmıştır. Anlaşmalı toplama şirketlerinin rantlarında azalmaya neden oldukları gerekçesiyle bölgeden uzaklaştırılmaya çalışılan atık işçilerinin, başlangıçta arabalarına el konulmuş, işçilerin bu sefer çuvallarla işe çıkmaları ise Çankaya Belediyesine bağlı zabıta tarafından öldüresiye dövülmeleri ile son bulmuştur. Kağıt toplama işine 10 yıldan daha fazla süredir devam eden bazı aileler, birikimlerini birleştirerek kamyonet alma yoluna gitmekte, böylece atıkları tesislere daha kolaylıkla ulaştırmaktadırlar. Çankaya Belediyesi ise atık işçileri üzerindeki yıldırma politikasına devam etme yolunda bu kamyonetleri bağlamıştır. İşçiler kamyonetler bağlandıktan sonra poşet ile işe çıkmak zorunda kalmıştır. Muzaffer Eryılmaz başkanlığı dönemindeki bu baskı ve yıldırmanın ardında yatan temel sebep atık sektöründeki rantın büyüklüğünün fark edilmesi ve sözleşmeli şirketlere kanalize edilmesi çabasıdır.

Katı atık toplama işinin bugün milyar dolarlarla ifade edilen büyüklüğü, bizzat atık işçileri tarafından “dünyadaki en büyük üçüncü sektör olduğu” iddialarıyla savunulmaktadır. Zira onlara göre, “bundan on yıl öncesine kadar katı atık dönüşümüne yönelik Ankara’da 5-6 fabrika varken bugün bu sayı 60-70 kadardır.” Bülent Tanık’ın başkan olmasından sonra özellikle son iki yıldır herhangi bir olumsuz gelişme yaşanmadığını belirten işçiler, katı atık sisteminin Türkiye’de henüz oturtulamadığından şikayetçi olduklarını belirtmektedirler. İşçilere göre bu işin çözümü tek bir belediye ile mümkün görünmemekte çünkü merkezi bir plana ihtiyaç duyulmaktadır.

Katı atık işçilerinin büyük çoğunluğu belli bir döneme kadar sosyal güvencenin varlığından yoksun olarak yaşamıştır. İlerleyen yıllarda ise yeşil kart sahibi işçilerin sayısında

artış gözlenmiştir. Bugün Türközü'nde ikamet eden katı atık işçilerinin yaklaşık olarak %90'ı yeşil kartlıdır. Ancak önceden de belirtildiği gibi 4-5 işçi ortaklaşa kamyonet almaktadır. Kamyonet alındıktan sonra hangi işçinin adı ruhsata yazılırsa o işçi yeşil kartını kaybetmektedir. Yeşil kart dışında, Hakkâri'de yaşayan akrabaları aracılığı ile çiftçi Bağ-Kur'una katılan işçiler vardır. Ancak birçoğu son zamanlarda prim oranlarının epeyce yükselmesi nedeniyle primlerini uzunca bir süre ödeyememiştir. İşçiler arasında kronik bir meslek hastalığı yoktur. El arabası kullandıklarından ötürü elde ve ayaklarda nasırlar ve mantarlar oluşmuştur. Yine el arabasına bağlı olarak bel ve kemik hastalıklarına sık rastlanmaktadır.

Hane halklarına bakıldığında ise; Doğu ve Güneydoğu'da gözlemlenen patriarkal yapı şehir merkezinde de devam etmektedir. Kadınlar hiçbir suretle çalışmamaktadır. Ne kâğıt toplayıcılığında ne de başka bir işte kadınlar çalışma hayatında yer almamaktadır. Bunun aksine, çocuklar kâğıda çıkmaktadır. Çocuklar arasında hem okula gidip hem de kâğıda çıkanlar vardır. Bu çocuklar sadece okulun kapalı olduğu dönemlerde babalarına yardım etmekte, diğer zamanlarda okullarına devam etmektedirler. Tersine, çeşitli nedenlerden ötürü okula gitmektense kâğıda çıkmayı tercih eden çocuklar da vardır. Bu nedenler arasında;

- Başarısızlık,
- Hane halkının kalabalık oluşu,
- Ailede okuyan bir bireyin olmaması,
- Dersler konusunda kendisine yardımcı olacak kimsenin olmaması
- Anadilde eğitim görememenin etkileri (evde Kürtçe konuşulurken, okulda ise eğitim dili Türkçe, bu da çocukları başarısızlığa itmektir.)

Gibi nedenler göstermektedir. Ailelere göre, okumak isteyen çocuklar kesinlikle okutulmaktadır ve bu yönde çok güçlü bir eğilim vardır. Onların kâğıtçı olmaması, önlerini görmeleri için aileler her ne olursa olsun çocuklarının çalışmasından çok okumasından yanadır. Çocuklar ayrıca okullarında babalarının mesleklerinden ötürü bir dışlanmışlık duygusu yaşamamaktadır. Aynı mahalleden ve aynı işi yapan kişilerin çocukları bir arada olduğundan herhangi bir dışlanmışlık söz konusu değildir. Fakat bazı durumlarda babalarının mesleğinin fabrika işçiliği olduğunu söylemeleri, koşullarından duydukları memnuniyetsizliğin göstergesi olarak görülebilir.

İşçiler günlük kazançlarının, ortalama 40-50 lira arasında olduğunu ifade etmişlerdir. Neden başka işleri düşünmedikleri sorusuna ise; kendilerinin vasıfsızlığını neden olarak görmekte, formel sektörde çalışmalarının neredeyse imkansız olduğunu düşünmektedirler.

Ayrıca, en önemlisi asgari ücretle çalışmanın kendileri için mümkün olmadığını, çünkü ailelerinin çok kalabalık olduğunu ve hiç bir güvenceleri olmadan ve tek kişi çalışırken 7-8 kişilik ailenin bakımının asgari ücret ve kira koşulları altında imkansız olduğunu yoğun olarak ifade etmişlerdir. Çünkü her ailenin optimal olarak geçimi için aylık yaklaşık olarak 800 liraya ihtiyacı vardır. İşçiler, fabrikada çalışmaları halinde optimal ihtiyaçları dışında kalan ihtiyaçlarını karşılamakta zorluk çekeceğinden ayrıca hane halkının kalabalık – evde tek kişi çalışıyor, evdeki en az 7-8 kişiye bakıyor - olmasından ötürü başka bir işi düşünmemişlerdir. Evlerindeki çoğu eşyayı çöpten bulmalarını harcamalarını azaltan ve geçimlerini kolaylaştıran bir unsur olarak görmekte, bu açıdan çöp ile aşinalığı bir nevi avantaj olarak görmektedirler. Önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere, Türközü’nde ikamet edenlerin katı atık işçisi olmalarının temel nedeni, ilk zamanlarda Kürt olmalarından ötürü etnik/sınıfsal ayrımcılık iken, zamanla bu ibre kapitalist koşullar altında büyük oranda ekonomik sebeplere dönmüştür. Ayrıca, Güneydoğu’daki feodal sistemin büyük şehire yerinden edilme sonucunda ani biçimde çöktüğünün bir göstergesi de katı atık işçilerinin yaşam tecrübeleridir. Bir zamanlar yaşadıkları köylerin ağaları olan kişiler şimdi Türközü’nde, gecekonuda yaşayıp kâğıda çıkmaktadırlar.

“Bu civarda bir iş olsa ve günde 18 saat çalışmam gerekse de yine kâğıt toplarım. Çünkü oralarda çok çalıştırıyorlar fakat yeterince ücret vermiyorlar. Bu işte 15-16 saat çalışırsın ama karşılığını alırsın”. (yaş:29)

Katı atık işçilerinin yaşam ve çalışma haklarını en çok tehdit eden yaptırım ise, polis ve zabıta tarafından sık sık darp edilmeleridir. Bu darpların bir kısmı rant kavgası nedeniyle gerçekleşmiş olsa da, büyük bir kısmı etnik kökene dayanmaktadır. Örneğin, Çankaya Belediyesinin kendilerine üniforma giydirilip öyle çöp toplamalarını salık verdiği bir önceki dönemde, ana caddelerde Ankara Büyükşehir Belediyesi’ne bağlı zabıta timi tarafından, ana caddelerin Ankara Büyükşehir Belediyesi’ne bağlı olduğu ve burada söz konusu üniformalar ile atık toplayamayacakları gerekçesiyle çok ağır biçimde darp edilmişlerdir. Bu darplar bir süreliğine geride kalırken, işçilerin nüfus kâğıtlarında yazan “Doğum yeri: Hakkâri” ibaresi büyük bir ön yargı, kin ve nefret ile katı atık işçilerini canlı hedef haline getirmeye devam etmektedir.

“Nüfus kâğıdımda Hakkâri yazdığı için ve hiçbir neden gösterilmeksizin gözaltına alındım. Üç gün sorgulanmadan karakolda karanlık bir odada dayak yedim. Bir süre sonra beni döven adamı ter kokusundan tanımaya başladım.” (yaş:28)

İşçilere ötekileştirmenin yarattığı bir ortamda “terörist” muamelesi yapılmış ve birçok işçi bu sebeplerle hayati tehlike yaşamıştır. Ayrıca polis tarafından kimlik kontrolünün kendilerini gayet iyi tanımalarına rağmen, yıldırım ve tehdit etmek için sürekli yapmaları, işçiler tarafından acı bir mizah duygusuyla eleştirilmektedir.

“2011 yılında Çankaya İlçe Emniyet Müdüğü’ünün önünden geçerken polisler kimlik sordu ve form doldurmak istedi. Ben de ne formu olduğunu sordum. Bunu sorduktan sonra beni karakola soktular, çok ağır küfürler ederek beni darp ettiler.” (yaş:29)⁶

Sonuç olarak, katı atık sektöründe muazzam bir rantın dönmesi ve bunun belediyelerce başka firmalara ihale olarak verilmesi katı atık işçilerinin bu süreçte bir engel olarak görülmesine neden olmaktadır. Bu rantın iyiden iyiye görünür hale gelmesinden sonra belediyelerin baskısı artarak devam etmiştir. Resmi taraflardan gelen saldırıların, katı atık sektörüne yönelik AB Yönetmeliklerinin çıkarılması ile eş zamana denk gelmesi tesadüf değildir. Bu süreçte işçilerin depo olarak kullandığı ardiyeler yakılmış ve arabalarına el konmuştur.

Hakkâri’ye geri dönüş konusunda işçilerin hemen hemen hepsi umutsuzdur. Bunun en temel sebepleri de Hakkâri’deki savaş ve iş imkânlarının oldukça kısıtlı olmasıdır. Ancak bütün işçilerin ortak beklentisi asgari ücrette temiz bir iş olduğu takdirde Hakkâri’ye köye olmasa da merkeze dönmektir. Böyle bir iş bulunsa bir dakika dahi Ankara’da kalınmayacaklarını özellikle orta yaş ve üzeri katılımcılar yoğun olarak belirtmiştir. Buna rağmen bu olasılığı da imkânsız olarak görmektedirler. Bu şartlar altında geriye dönmek zordur çünkü işçilere göre köyler orta çağdan kalmadır. Hakkâri’ye geri dönüş konusundaki temel eğilimi şu şekilde özetlemek mümkündür: İş yok, savaş var! Bu noktadan hareketle katı atık işçilerinin sayılan nedenler ile birlikte Hakkâri’ye dönmektense Türközü’nde kalıp atık toplamaya devam etmeleri, geri dönüş meselesini rasyonalize ettiklerini göstermektedir.

“Hakkari’de her taraf mayınlı, evden çıkıyorsun ama geri döneceğine dair garanti yok!” (yaş:34)

“Güneydoğu’da işler biraz düzenli olsa, adam gibi hastane, okul, sağlık ocağı olsa neden geri dönmeyelim.” (yaş:26-işçilerden birinin eşi)

Toplumda katı atık işçilerine yönelik yer edinmiş ön yargılar arasında önde gelenler, onları “madde bağımlısı” ve “hırsız” olarak görmektir. Bu ön yargılar katı atık işçilerinde bir “saklanma” duygusunun yer edinmesine neden olmuştur. Ayrıca Kürt olmalarından ötürü hakim medyada kendilerine yöneltilen bilinçli bir “karalama” kampanyasından da söz etmek mümkündür. Bunun göstergesi olarak işçilerin en çok sözünü ettikleri, bir kaç yıl önce Sabah

⁶ Konuya ilişkin haber için bkz: Katık Geri dönüşüm işçileri gazetesi, 2010 yılı sayı 9.

gazetesinin yapmış olduğu bir haberde atık işçilerinden “Gündüz terörist, gece kâğıt işçisi” olarak bahsedilmesidir. Bu haberin çıkış noktası, işçilerin bir BDP eyleminde halay çekmesidir. Başlangıçta bu haberden olumsuz etkilenen işçiler şimdi ise haberi ti’ye almaktalar ve kendilerine ne iş yaptığını soranlara, gündüz terörist gece kâğıt toplayıcısı demektedirler. Bütün bu nedenlerden ötürü, katı atık işçileri, saklanmayı hatta siyaset konuşmamayı tercih etmektedir.

“Bizim köy korucu köyü idi, benim askerle aynı mevzide ölen akrabam var.” (yaş:27)

Madde bağımlılığı meselesi de işçilerin açıklama ısrarında oldukları bir diğerkonudur. Onlara göre, geçmiş yıllarda nadiren de olsa madde bağımlısı kişilere rastlanırken günümüzde, özellikle de kendi yaşadıkları bölgede çalışan işçiler arasında madde bağımlısı bulunmamaktadır. Bu durumu ise sıkı akrabalık bağlarından yola çıkarak açıklamaktadırlar. Madde bağımlılığının yaygınlaşmamasının temelinde ikamet edilen yerde herkesin akraba olması ve güçlü bir akrabalık bağının hüküm sürmesi yatmaktadır. Akrabalık bağının bu denli güçlü olması katı atık işçileri için örgütlenmeyi daha kolay hale getirmektedir. Bir sendikada veya bir sivil toplum kuruluşunda var olan örgütlülük ve dayanışma düzeyinin çok daha fazlasını katı atık işçileri arasında görmek mümkündür.

“Bir akrabanın oğlu madde bağımlısı olmuş ve birkaç ay ortadan kaybolmuş. Başkaları onu buldu, evine getirdi, para toplandı, tedavisi yapıldı. Şimdi evli ve çocuğu var.” (yaş:32)

Akrabalık ilişkilerinin ayakta tuttuğu diğerkonuda gelenek ve göreneklerdir. Düğünler, mahalle meydanlarında Kürt geleneklerine uygun bir şekilde büyük bir yardımlaşma ve dayanışma halinde gerçekleşmektedir. İşaret edilen bir diğerkonuda ise, düğünlerinin mahallenin geri kalanı tarafından gürültü yapıldığı yönündeki şikayetleri gerekçe gösterilerek yasaklanmış olmasındır. Bu da onları ötekileştirmenin ve dışlamanın bir yöntemi olarak görülebilir.

Diğerkonuda, katı atık işçileri “hırsız” oldukları yönündeki ithamları şiddetle reddetmekte bunu şu sözlerle dile getirmektedirler:

“Hırsız damgası yemekten mustaribiz. Bizler, yoksul kesim, hayata tutunmak için katı atık işçisi olarak çalışıyoruz, suça bulaşıp kolay yoldan para kazanmak isteyenler zaten böyle zahmetli bir işte zaman kaybetmez.” (yaş:30)

Katı atık işçilerine yapılan işin avantajları ile ilgili sorular sorulduğunda en yoğun olarak verilen üç cevap şunlardır:

- Karışan yok(Kendi başına çalışma isteği),
- İstedığın saatte çıkar, istediğin saatte dönersin(Çalışma saatleri konusunda özgürlük),
- Asgari ücretle kıyaslanınca kazancı daha fazladır(geçimin mümkün oluşu),

Sonuç olarak, katı atık işçileri ile görüşmelerin vardığı nokta Kürt sorunudur. Onlar yaşam koşullarının nedeni olarak bu sorunu gördükleri gibi, koşullarında herhangi bir düzelme olasılığını da Kürt sorunun çözülmesine bağlamaktadırlar. Çoğu işçinin temel hedefi, bir gün bu işi bırakmaktır. Bu düşüncenin kilit noktası da Kürt sorununun çözülmesinden geçmektedir. Diğer taraftan güncel durumlarını görece iyileştirecek bir diğer talepleri ise, Ankara'da, özellikle Çankaya ve Türközü'nde yaşayan insanların kendilerini anlamaları, ne yaşadıklarından haberdar olmaları talebidir.

SONUÇ

Katı atık işçilerini inceleyen bu çalışmanın hem işçilerin yaşam koşullarını oluşturan nedenlere, hem de gelecekteki yaşam koşullarına ilişkin iki vargısı ve önerisi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, devletin zorla yerinden edilmenin tüm mağdurlarına karşı yükümlülüklerini yerine getirmesi gerekliliğidir. Bu yükümlülüklerin yalnızca içinde yaşamının imkansız olduğu “ortaçağdan kalma” köylere dönüş çağrısı yapmaktan ve göstermelik tazminatlardan ibaret olmadığı açıkça görülmektedir. Bu bağlamda devlet hem köyleri öncelikle barış ve daha sonra da eğitim, sağlık ve ulaşım gibi açılardan yaşanabilir kılmaktan, hem şehirlerde mağdurların yaşam koşullarını iyileştirmeye çalışmaktan sorumludur. Bu şartlar sağlandıktan sonra ise geri dönüş kararı mağdurların kendisine bırakılmalıdır.

İkinci vargı/öneri, katı atık işçilerinin yaşam ve çalışma hakları üzerindeki tehditin rant arttıkça giderek artacağı ve buna karşı koymanın tek yolunun örgütlenme olacağı yönündedir. Çünkü görülmüştür ki, belediyeler mevzuat ve yükümlülükleri doğrultusunda geri dönüşüm faaliyetlerini yoğunlaştırma yolunu seçmek durumundadırlar. Öte yandan bu işin kim tarafından üstlenileceği tamamen güç ilişkileri çerçevesinde çözümlenecektir. Bağımsız katı atık işçilerinin örgütlenerek, belediyeler ile masaya oturup pazarlık etmesi imkansız değildir. Örneğin, belediyelere şöyle bir öneri sunulabilir: katı atık toplama işlerinin belediyeler tarafından özel sektör işletmelerine verilmesi yerine, bağımsız katı atık işçilerinin belediye bünyesinde çalıştırıldığı, sosyal güvence sahibi oldukları ve çöp konteynırlarını çöp kamyonlarına dökmekle yükümlü işçilerin yaptığına benzer bir statüde çalıştıkları bir sistem.

Bu öneri, özellikle güvencesizlikten ve toplumdaki ön yargılardan kurtuluşu “belediye işçisi” sıfatıyla beraberinde getirecektir. Ayrıca, mülkiyetinin bütün işçiler tarafından üstlenildiği bir toplama ve ayırıştırma tesisinin kurulması da uzun vadede arzu edilebilecek bir sonuçtur, tıpkı tüm işçilerin üretim araçları üzerinde mülkiyet kurmalarının arzulanması gibi...

SONUÇ

KAYNAKÇA

Acar, H., Acar- Baykara, Y, (2008), **Başkent'in Karıncaları: Atık Madde İşçileri**, Maya Akademi Yayınları, 1.basım, Ankara.

Ayata, B., Yüksek, D. (2006), “İnkâr Siyasetinden ‘İdare’ Politikasına Kürtlerin Zorunlu Göçü”, **Birikim Dergisi**, Sayı:213, 42-46.

Baudelaire, C. (1994), **Yapma Cennetler**, çev.Y.Şahan, Telos Yayınları, İstanbul.

Berensel, E. (2012), “Ateş ve Düğün”, **Ateş ve Düğün: Zorunlu Göçten Kimlik Mücadelesine Hakkârili Kâğıtçılar**, Video Sergisi 18/03-21/04/2012, İstanbul.

Cem, İ. (2011), **Türkiye Üzerine (Araştırmalar)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Chapman, A. (2004), “Technology as World Building”, **Ethics, Place & Environment**, 7/1-2, 59-72.

DPT, (2006), **IX. Kalkınma Planı (2007-2013) Çevre Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara.

Işık, İ. E. (2009), **Türkiye’de İç Göçler Bütünleşme Mi Geri Dönüş Mü? (İstanbul, Diyarbakır, Mersin)**, İ. Emre Işık [et. al.], der.Ayhan Kaya, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 246, İstanbul.

Işık, O., Pınarcıoğlu, M. M. (2011), **Nöbetleşe Yoksulluk**, İletişim Yayınları, 8.basım, İstanbul.

Katık Geri Dönüşüm İşçileri Gazetesi, Sayı:9, 2010.

Keleş, R. (1998), **Kentbilim Terimleri Sözlüğü**, İmge Yayınları, Ankara.

Özügürlü, M. (2008), **Anadolu’da Küresel Fabrikanın Doğuşu, Yeni İşçilik ve Örüntülerinin Sosyolojisi**, Kalkedon Yayınları, İstanbul.

Roben, E. (2012), “Atık Geri Kazanımı Ve Geri Kazanabilen Atıkların Ayrı Toplanması”, **Çevre Bakanlığı Katı Atık Stratejisinin Uygulanmasına Kurumsal Güçlendirme Teknik Yardım Projesi**, İstanbul.

Rogerson, C.M. (2001), “The Waste Sector & Informal Entrepreneurship in Developing World Cities”, **Urban Forum**, 12/2, 247-259.

Sayıştay, (2007), “Türkiye’de Atık Yönetimi Ulusal Düzenlemeler ve Uygulama Sonuçlarının Değerlendirilmesi”, **Performans Denetimi Raporu**.

Toksöz, G. (2006), **Uluslararası Emek Göçü**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Türkyılmaz, A. v.d. (1998), **Doğu ve Güneydoğu Anadolu’dan Terör Nedeniyle Göç Eden Ailelerin Sorunları**, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, Ankara.

TÜİK, (2010), **Belediye Atık İstatistikleri**.

Ünalın, T. (1998), **Türkiye’de İlgöçe İlişkin Veri Kaynaklarının Değerlendirilmesi**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

208214 sayılı Katı Atık Kontrolü Yönetmeliği.